

Тема № 2. Філософія стародавнього світу (Індія, Китай, Греція).

Вивчення історії філософії – це долучення до духовних надбань тих мислителів, котрі зробили значний внесок у розвиток світової філософії і світової культури. Історія філософії є свідченням того як поступово крок за кроком викристалізовувалася теоретична думка від давніх часів і до нашого сьогодення.

Давньоіндійська філософія.

Давньоіндійська філософія виникла за 1000 років до нашої ери в період, коли на зміну родовому безкласовому суспільству прийшло класове державне суспільство. Джерелом її була міфологія і релігія. Вже тоді в міфологічному і релігійному відображенні дійсності, поряд з уявленнями про існування духів богів, перевтілення душ, значне місце посідали питання про походження людини, світу, його першоначала.

Формування ж власне філософських вчень сягає VI - V століть до нашої ери. Давньоіндійська філософія є оригінальним і неповторним явищем духовної культури Індії. Для неї характерна багатоманітність вчень, течій, напрямків (буддизм, брахманізм, джайнізм, індуїзм). Але найбільший вплив на духовне життя Індії, і не тільки її, мали вчення Будди, філософія локаяти, йоги і вайшешики.

Корені індійської філософії:

- Веди (відати, знати).
- Брахмани;
- Упанішади;

До Вед входять: міфи, гімни, розповіді про предків, богів, заклинання, тлумачення давніх світоглядних уявлень.

Найбільш чітко філософські ідеї Вед знайшли відображення в Упанішадах (сидити поруч). Упанішади містять:

- версії виникнення світу;
- трактування першооснов буття (брахман, атман);
- певне бачення життєвої долі людини: безмежне коло перевтілень душі (сансара і закон карми); позитивну оцінку ролі пізнання як самозосередження на первинних сутностях світу.

Земне життя для Індуса, його страждання, злидні, нестатки, хвороби є вірою в те, що все це наперед визначено його *«кармою»*, яку він повинен покірливо прийняти.

«Карма» (діяння, жребій) – одне з найважливіших понять індійських релігійно-філософських вчень (брахманізму, індуїзму, джайнізму, буддизму).

«Карма» - це закон відплати, який нібито діє у разі перевтілення безсмертної душі чи людини з однієї живої істоти на іншу і який визначає її становище відповідно до її вчинків у минулому житті.»Карма» є невидимою силою, що визначає не лише життєвий стан людини, її здоров'я чи

хворобливість, багатство чи бідність, щастя чи нещастя, а й навіть стать індивіда, роки його життя, поведінку, місце в соціальній ієрархії суспільства тощо.

Індуси сприймають «карму» як відплату чи винагороду за погані чи добрі вчинки за життя не лише їх самих, їхніх батьків, але і їхніх живих чи померлих родичів – далеких і близьких. «Карма» у їхньому розумінні має спадковий характер.

Спокутування гріхів, спадкових і набутих, відбувається у вигляді все нових перевтілень людини – **реінкарнації** (дослівно: повторення плоти). У процесі цього людина здатна покращити своє майбутнє перевтілення, і не лише обрядами, жертвами, а й своїми вчинками, думками, щоб заслужити краще життя і краще перевтілення. Якщо людина не буде дотримуватися всього цього, то навіть побувавши людиною, вона може перевтілитися у комаху чи навіть у рослину, створюючи, таким чином, «проблеми» для своїх майбутніх перевтілень.

Вищою метою індійських релігійно-філософських вчень є припинення перевтілень душ і людини, досягнення істинного блаженства. Воно можливе в тому разі, коли відбудеться зеднання індивідуальної і вселенської душ (атмана і брахмана).

Атман- душа індивіда, особистісне, духовне начало.

Брахман – вселенська душа, безособове, абсолютне начало.

Брахман- первинна всепроникна реальність, що є основою всього того, що існує. Вона пронизує все і є у всьому. Коли індивідуальна душа (атман) зєднується із вселенською душею (брахманом), то це відкриває їй шлях до вічного блаженства. В такому разі можливості індивідуальної душі стають безмежними. Вона отримує: безмежні знання, безмежне щастя і безмежну могутність.

Носієм душі є тіло. Воно сковує душу. Коли душа звільняється від нього, від підкорення її земним пристрастям, тоді настає блаженство. Це досягається завдяки надзвичайній стриманості, помірності, відмовленні від земних благ і насолод, самозреченні, самообмеженні, **аскетизму**.

Ряд елементів такої концепції знайшли своє подальше обґрунтування і розвиток у філософії буддизму.

Буддизм – одна з найпоширеніших світових релігій (поряд з християнством та ісламом). Але буддизм – це релігія без бога, невіри у безсмертя душі і її перевтілення. Вона ґрунтується на ідеях свого напівлегендарного засновника Сідхартхи Гаутами (556 – 476 рр. до н. е.), який за свою місіонерську діяльність отримав назву Будда (просвітлений). Будда був видатною особистістю. Його характерними рисами були: мудрість, освіченість, знання традицій, дотепність і винахідливість.

Буддизм – це насамперед релігійно-етичне вчення, дотримання якого, на думку його прихильників, позбавляє людину зла, пристрастей, страждань, спокус, яким немає кінця.

Буддизм є філософією пізнання шляхів, що ведуть до «спасіння» людини,

до її «вічного блаженства».

Сутність вчення буддизму можна звести до таких його основних істин.

- 1. Істина страждань.** Світ змінний, плинний. Все рухається, руйнується і знову виникає. *Лише страждання людей є стабільними.* «Всюди страждання, невдоволеність, погоня за власною тінню, руйнація і нове творення, яке своєю чергою мчить назустріч своїй загибелі». (Будда).
- 2. Істина причини страждань.** Причина страждань, корінь зла – знаходиться у земному житті людей, їхніх нескінченних бажаннях, пристрастях і нестримних потягах.
- 3. Істина звільнення від страждань.** Звільнення людини від страждань у земному житті, її «спасіння» можливе за умови аскетизму – самообмеження, відмови від нескінченних бажань, суєти, життєвих насолод.
- 4. Істина шляху позбавлення від страждань.** Це шлях «спасіння», який необхідно пройти кожному для отримання «вічного блаженства». Таким шляхом, у концепції буддизму, є духовне і фізичне самовдосконалення людини, досягнення нею стану *нірвани*.

Нірвана (заспокоєння, згасання) – одне з основних понять буддійської філософії, що означає повний спокій, незворушність, знехвалення, транс, вище блаженство людської душі, яка в процесі цього звільняється від нескінченних страждань і зливається з духовною першоосновою світу – **брахманом**

Стан нірвани досягається завдяки дотриманню суворо визначених правил. Для цього треба мати правильні погляди, правильну поведінку, правильний спосіб життя, правильну мову, правильні зусилля, правильні думки, правильне заспокоєння і правильну зосередженість.

Що означає така «правильність» у філософії буддизму?

Це означає, що: необхідно дотримуватися чотирьох основних істин буддизму; гасити у собі земні бажання, пристрасті і чуттєво-емоційні задоволення; позбуватися поганих думок; утримуватися від брехні; завжди говорити правду; не красти; прагнути до добра; ні до кого не відчувати злості; нікому не заздрити; бути незворушним; поважати життя у будь-яких формах; дотримуватися ненасильницьких дій; звільнитися від усіх відчуттів тілесності і душевних хвилювань; бути байдужим до земного життя, споглядальним; бути зосередженим на своєму духовному та фізичному удосконаленні, бути зануреним у свій внутрішній світ, памятаючи, що все у житті недійсне, гріховне і суперечливе.

Тлумачення цих істин і правил є основою морально-етичного та філософського вчення буддизму.

З погляду філософії інтерес становлять ідеї буддизму стосовно змінності, плинності світу; про взаємодію протилежних сил (руйнації і творення); про гармонію як єдність протилежностей; про людину, її духовні і фізичні можливості, моральність, самовдосконалення. Не позбавлені сенсу і деякі морально-етичні імперативи буддійської філософії (наприклад, «не кради», «роби добро», «не завдавай шкоди всьому живому і т.д.).

Разом з тим слід підкреслити, що буддизм як релігійно-філософське вчення

є ілюзорним, відстороненим від реального життя. Культ незворушності, аскетизму, терплячості, непротивлення злу і нескінченним стражданням – все це безумовно, не сприяло боротьбі людини за гідне її земне життя. Буддизм – це фактично філософія втечі людини від земного життя задля її вигаданого потойбічного існування і позбавлення таким чином земних страждань.

Філософія чарвака – локаяти.

Поряд з релігійно-етичними вченнями у давньоіндійській філософії формуються напрямки, котрі принципово відрізняються від попередніх вчень. У них заперечувалися ідеї про духовне начало світу, про безсмертя душ, їх перевтілення, позаземне життя тощо.

Одним з таких напрямків була філософія чарвака – локаяти. Чар (чотири), лока (цей світ і те, що є в цьому світі).

Чарвака – це уявлення про те, що все у цьому світі складається з чотирьох матеріальних елементів: вогню, повітря, води і землі.

Іншими словами, філософія чарвака-локаяти – це філософія цього світу, а саме: з'ясування його походження, першоначал, їх розуміння, тлумачення тощо.

У чому полягає сутність філософії чарвака-локаяти?

Перш за все слід відзначити, що філософія чарвака-локаяти ґрунтувалася не на духовних, а на *матеріальних* засадах світу. Основна теза цієї філософії категорична: *існує лише цей світ, іншого немає*. Він об'єктивний, тобто такий, який розвивається сам собою і складається з матеріальних першооснов: вогню, повітря, води й землі. Ці матеріальні елементи і їх матеріальні поєднання і є *єдиною реальністю*.

Вчення чарвака-локаяти ставило під сумнів віру у божество, позаземне життя безсмертя душ і їх перевтілення.

Філософія йоги.

Йога (зосередження, споглядання, глибокий роздум) – один з основних ортодоксальних напрямків індійської релігійно-філософської думки, в якому розроблено цілісну систему морально-етичної, фізичної і духовної самодисципліни, за допомогою якої, на думку прихильників йоги, можуть досягти особливого духовного стану – зосередження, «занурення в себе».

Засновником вчення його був давньоіндійський мудрець *Патанджали* – автор киги «Йога – сутра».

Коріння йоги дуже давні. Вже у Ведах міститься ідея про можливість досягнення людиною надприродних здібностей шляхом особливої практики, а саме: самообмеження (аскетизму), внутрішнього зосередження, роздуму, проникнення в себе – входження у стан так званої **медитації** (споглядання, самозаглиблення).

Стан медитації досягається через системне тренування тіла і душі, внутрішню зосередженість, безпосереднє бачення, переживання, самозаглибленість. Мова йде, таким чином, про самотню практику регулювання фізичного і

духовного стану людини, самопізнання, виявлення її потенційних можливостей. Система йоги досягла в цьому певних успіхів, її сповідують. Вона має своїх прихильників не лише в Індії, а і за її межами.

Філософія вайшешики.

Філософія вайшешики – одна з найбільш змістовних філософських систем Індії, яка виникла у V-IV століттях до нашої ери. Її засновником був мудрець Улука – автор твору «Вайшешика-сутра».

Вайшешика (розрізнення, особливість) – «особлива філософія». Визнавала авторитет Вед, але мала свої самобутні, відмінні від них основи.

Філософія вайшешики виходила з того, що світ існує реально, незалежно від того, чи є люди, чи їх немає. Основою світу є субстанція, яка складається з девяти форм: п'ять з них (земля, вода, вогонь, повітря, ефір) – це матеріальні елементи, котрі безпосередньо сприймаються органами відчуттів; чотири інші форми (простір, час, душа, розум) – невідчутні. Субстанція визначає не лише природу речей, але і є носієм їх якостей, завдяки яким речі розрізняють.

Прихильники філософії вайшешики мали чітке уявлення про такі поняття, як «всезагальність» та «особливість» (звідси і назва філософії).

Всезагальність – це постійна сутність, що притаманна багатьом речам, те, що є спільним для них. Окрема річ може зникнути, оскільки речі плинні, а те, що є спільним для багатьох речей, залишається, бо воно вічне як всезагальність. Протилежністю всезагальності є поняття **особливості**. Останнє являє собою окремі сутності світу, оскільки кожна річ має свої неповторні властивості, свою якість.

Важливою особливістю філософії вайшешики є уявлення про атомістичну будову Всесвіту, тієї його частини, котра складається з матеріальних елементів (землі, води, вогню, повітря, та ефіру). Атоми існують вічно, вони ніким не створені. Взаємодіючи, атоми з'єднуються у двійки, трійки і четвірки і т.д. створюючи різноманітні матеріальні об'єкти.

Другою важливою особливістю філософії вайшешики є уявлення про реальність протилежностей, що притаманні природі. Ними є процеси руйнації і творення, які постійно відбуваються у Всесвіті. Разом з тим, віддаючи данину попереднім філософським системам, прибічники вчення вайшешики поділяли думку про те, що рушійною силою змін, котрі відбуваються у природі є бог.

Основні риси давньоіндійської філософії.

Підсумовуючи вищевикладене, можна визначити ряд найбільш суттєвих рис давньоіндійської філософії. Ними є:

1. Культ атмана і брахмана;
2. Орієнтація філософії на проблеми людини, її духовне і фізичне удосконалення;
3. Розгляд морально- етичних проблем;
4. Наявність елементів наївного матеріалізму і стихійної діалектики.

1. Філософія стародавнього Китаю.

Значний внесок у розвиток філософської думки зробили мислителі Стародавнього Китаю.

Памятки китайської культури:

- Книга перемін;
- Книга історії;
- Книга діянь;
- Книга пісень
- Книга про гармонію тьми.

Ці книги свідчать про боротьбу, яка відбувалась між матеріалістичним, ідеалістичним та містичним розумінням природи, що світ предметів є не що інше як різноманітні сполучення п'яти першоелементів світу: заліза, дерева, вогню, води і землі.

В центрі уваги філософів Давнього Китаю були проблеми регулювання відносин між людиною та суспільством, правителем і підлеглими, моральні засади їхніх взаємовідносин побудова досконалої держави, управління суспільством.

Конфуціанство - етико- політичне і філософське вчення засновником і теоретиком якого був Конфуцій (551 – 479 рр.до н.е.).

Конфуцій був очевидцем чвар, хаосу, роздробленості, що мали місце в тодішньому Китаї. Причини цього він вбачав у занепаді суспільної моралі, в забутті звичаїв і традицій предків. Звернення до старини, відродження її – ось шлях, який на думку філософа, приведе до гармонійних відносин між людьми, людиною та суспільством, і , таким чином гарантуватиме стабільність держави. Проблема регулювання суспільних відносин на основі певних моральних цінностей стали у вченні Конфуція провідними.

Морально – етична концепція Конфуція.

«Не роби людині того, чого не бажаєш собі» - «золоте правило моралі», яке сформулював Конфуцій.

Основним поняттям етико-морального вчення Конфуція є поняття «жень» - людяність (гуманність). Людяність – це чемність, покірливість, терпимість, ввічливість – риси, які повинні лежати в основі керування людьми. Гуманність - це моральний принцип, який визначає стосунки між людьми в суспільстві та сім'ї. Він пропагує і любов до старших за віком і за соціальним станом. Конфуцій вважав, що наявний суспільний устрій можнзберегти в разі неухильного дотримання стародавніх традицій, культурних надбань минулого, регулювання морально-етичних відносин між правителем і його підлеглими.

Основою стабільності соціального устрою, збереження влади аристократії є регулювання відносин між людьми, людиною і суспільством, вищими і ниж-

чими його верствами.

Суспільство, за Конфуцієм, розвивається не стихійно, а за «законами неба», як верховного божества. Держава, її правитель, його влада – божественного походження. Така « воля неба».

Головна політична теза конфуція – підкорення нижчих за своїм соціальним станом вищим з метою збереження наявного ладу, забезпечення його стабільності.

Другим провідним напрямком давньоіндійської філософії був даосизм.

Даосизм - наївно-матеріалістичне і стихійно-діалектичне вчення засновником якого був видатний китайський філософ *Лао-цзи* (579-499 рр. до н.е. Основна ідея даосизму зводилась до того, що життя природи і людей підпорядковується не волі неба, богам, а закону «Дао».

Дао – це закон самих речей і явищ. Він як всезагальний закон, привносить порядок у хаос речей. Дао існує незалежно від свідомості і волі людини.

Основою світу є матеріальні частинки. Все виникає із руху цих частинок (матерія, тварини та люди) в тому числі і зникає в результаті їх накопичення та розсіювання. Частки є тонкі з яких складається душа та грубі з яких складається тіло.

У вченні Лао-цзи мають місце елементи стихійної діалектики. Все знаходиться у постійному русі та розвитку. Одні речі приходять, інші відходять, одні з'являються, інші руйнуються. Закономірним у розвитку речей (на думку даосистів є те, що кожна річ досягнувши певного ступеня розвитку перетворюється у свою протилежність:

- неповне стає повним;
- криве – прямим;
- старе змінюється новим.

Даосисти поширювали своє вчення про «Дао» на сферу суспільних явищ. Всі нещастя в житті народу спричиняються тим, що правителі порушують закон «Дао».

Обмеженістю представників даосизму було те, що вони не розуміли того, що люди не лише можуть і повинні пізнавати сутність світу, його «Дао», а й спираючись на пізнане, змінити природу і суспільство в потрібному їм напрямку. Вони зводили діяльність людини лише до пізнання «Дао» як сутності світу і помилково вважали, що обов'язково зазнає невдачі той, хто втручається у природний хід подій, хто прагне підпорядкувати їх своїм інтересам. По суті пропагували пасивне ставлення людини до оточуючої дійсності.

3. Антична філософія. Основні риси античної філософії.

Філософія як самостійна галузь знань виникає в стародавньому грецькому суспільстві в VI - V ст. до н.е.

Слово «античний» в перекладі з давньогрецької мови означає «давній».

В усталеному вживанні воно позначає початок європейської культури та цивілізації, тобто греко-римський давній світ. Відповідно до «античної філософії» входять філософські здобутки цього світу. Поняття «антична філософія» ширше від поняття «давньогрецька філософія», бо охоплює, крім давньогрецької ще й римську філософію.

Найважливішою особливістю античної філософії було те, що саме в античному світі вона **вперше відокремилась від інших сфер діяльності** (таких, наприклад, як релігія, міфологія, життєва мудрість) і постала як автономний напрям знання та пізнання. Антична філософія була також відкритою і доступною (для усіх вільних громадян, крім жінок, терпімою до різних думок і позицій (за виключенням атеїзму), динамічною і пластичною. Останнє проявилось у її розмаїтості, а також у тому, що в античній філософії були наявні зародки різних напрямів подальшої філософії.

Розпочинається антична філософія з появи натурфілософських ідей та шкіл у Стародавній Греції. **Натурфілософія** – це філософське осмислення природи. Грецькою мовою слово природа звучить як «фізис», тому таку філософію у Стародавній Греції називали «фізичною», а філософів цього періоду – «фізиками». На першому етапі розвитку античної філософії природа постала як її об'єкт, а першою проблемою цієї філософії – проблема пошуку вихідного початку буття «архе», тобто першооснови з якої складаються всі речі природи.

Першим філософом Стародавньої Греції був Фалес (624-547 до н.е.) із Мілета. В чому сутність філософської концепції Фалеса?

Фалес обґрунтував новий погляд на світ, суть якого полягає в тому, що всю його багатоманітність він звів до **єдиної загальної першооснови – води**. Все з води і все на воду перетворюється - стверджував філософ. Вода з легкістю перетворюється в різні речі, набуває різних форм. Частина води, котра випаровується, стає повітрям, з води утворюється земля, вогонь тощо. Тому з чотирьох елементів (води, вогню, землі і повітря) **найпричиннішим** елементом є вода. Вона - найперший, наймогутніший і найневичерпніший елемент природи.

Філософом Фалеса називають не лише тому, що мислитель висунув думку про першопочаток світу (**«все з води»**), а насамперед тому, **що він почав це обґрунтовувати, доводити**. Він посилався на те, що без води немає життя, що агрегатні стани води (тверде тіло, рідина та газ) вичерпують можливі стани природної речовини.

Друга теза Фалеса (**«все має душу»**) засвідчує, що він замислювався і над причинами змін та рухів, що відбуваються у природі, і шукав такі причини у внутрішній природі речей.

Філософське значення концепції фалеса полягає в тому, **що він вперше в історії філософії людства** поставив питання всієї світової філософії, а саме: що є першим, основоположним, єдиним у цьому світі. І дав відповідь на це: **все є вода – матеріальний елемент природи**.

Анаксимандр. Вчення Фалеса про єдине *речовинне* начало розвивали його учні. Серед них був і Анаксимандр (610 – 546 рр. до н.е.) – другий великий представник мілетської філософської школи. На відміну від свого вчителя, основою всього, що існує Анаксимандр вважав не воду, а *апейрон* – першоречовина, суміш всіх елементів, з котрих складається світ.

Пояснюючи свій вибір такої першоречовини, як апейрон Анаксимандр звертає увагу на дуже важливу філософську проблему – про виникнення світу через *взаємодію протилежностей і їх боротьбу*. Протилежності (тепле і холодне, сухе і вологе) споконвічно наявні в речах і виділяються з них. На думку філософа, апейрон містить у собі самому народження всіх речей. Вони виникають завдяки виділенню ними протилежностей внаслідок вічного руху. Вічний рух є причиною народження світів. Все розвивається природно без будь-якого втручання надприродних, божественних сил, тобто для Бога Анаксимандр не залишає ніякого місця.

Анаксимен. Останнім видатним представником мілетської школи був Анаксимен (558 – 525 рр. до н.е.). Він продовжував розвивати уявлення своїх попередників про першооснову світу.

Усі речі, котрі ми бачимо і котрі нас оточують стверджував філософ, виникають з *повітря*. Воно є рухливим. Бо коли б воно не рухалося, то все, що змінюється, ніколи не могло б змінитися. Рух повітря є вічним, без нього не можливе ні виникнення, ні зникнення. Коли повітря урівноважене, однорідно-усереднене, то воно себе нічим не виявляє, і ми його не помічаємо. Повітря виявляє себе лише тоді, коли стає холодним, теплим, вологим, рухливим. Тобто відчутних особливостей повітря набуває лише тоді, коли воно рухається: нагрівається чи охолоджується.

Усі речі природи виникають через протилежності гарячого і холодного, котрі є у самому повітрі. Це здійснюється або шляхом розрідження повітря, коли воно нагрівається, або шляхом його згущення, коли воно охолоджується *Все, що існує, « розрідженням і згущенням » виникає.*

Розріджуючись, повітря стає вогнем, згущаючись – вітром, потім хмарою; згустившись ще більше, стає водою, потім землею, потім камінням, а з них – усе інше, навіть Бог. На думку Анаксимена, повітря повинно розглядатися як вище першоначало у порівнянні з іншими простими елементами (водою, вогнем, землею).

Таким чином, повітря найпершим, основоположним елементом всього, що існує, яке завдяки своїм протилежностям – гарячого і холодного – породжує весь світ. Анаксимен не лише визначив першоначало всіх речей, але й вказав на механізм їх утворення через взаємодію *зовнішніх* протилежностей. Це була одна з перших наївних спроб зясування сутності руху через взаємодію протилежностей, котрі *внутрішньо* притаманні усім цим речам та явищам об'єктивної дійсності.

Більш глибоке розуміння проблеми протилежностей, їх єдності та боротьби ми знаходимо у творчості іншого видатного мислителя Стародавньої Греції – Геракліта.

Геракліт. Геракліт Ефеський (544 – 488 рр. до н. е.) – *творець античної діалектики*, оригінальний і яскравий філософ. Вчення Геракліта стало одним з величних досягнень давньогрецької культури. Напрямок, який він очолив в античній філософії, відіграв важливу роль в подальшому розвитку надбань мілетської школи і діалектичного погляду на світ речей і явищ. Філософ висупів на захист своїх попередників (Фалеса, Анаксимандра, Анаксімена), їхніх уявлень про *матеріальні начала* всього, що існує.

Твір Геракліта, який дійшов до нас під назвою «Про природу», складається з трьох глав: Про Всесвіт, про державу і про богослівя. Написавши його складною та незрозумілою мовою, щоб книга була доступною лише здатним її зрозуміти, Геракліт здобув таку славу, що від нього пішли і послідовники його вчення, котрі були гераклітовцями.

Єдиним матеріальним першоелементом світу Геракліт вважав *вогонь*, бо «на вогонь обмінюється все і вогонь – на все, як золото - на товари і на товари – золото». Вогонь як першоелемент лежить в основі всіх речей; сама природа є вічно живим вогнем, котрий ніколи не згасає. «Світ, єдиний з усього, не створений ніким з богів і ніким з людей, а був, є і буде вічно живим вогнем, що закономірно запалюється і закономірно згасає». Це просто блискучий виклад початків стихійної діалектики.

Стихійна діалектика у Геракліта виявляється в його вченні про рух, зміни, перетворення речей, протилежності та їх боротьбу.

Всесвіт – плинний, змінний. Він перебуває у вічному русі, як і всі речі, що нас оточують. Своє уявлення про це Геракліт висловив у таких судженнях, які стали вже крилатими: «все тече, все змінюється»; «неможливо двічі ввійти в одну і ту ж річку» в один і той же час стосовно одного і того ж субекта, «бо протікає інша вода».

Глибокі здогадки висловлює Геракліт стосовно протилежностей, їх взаємозв'язків, переходів одна в одну. Він один з перших обгрунтував думку про те, що сама гармонія є єдністю протилежностей, і висміював тих, хто цього не розумів. Ось судження філософа стосовно цього: «те, що ворогує зеднується, те, що розходиться – становить чудову гармонію, і все відбувається через боротьбу», і далі: «все відбувається через боротьбу і за необхідністю».

Протилежності, за Гераклітом, їх, взаємодія, *внутрішньо притаманні всім речам* світу. Кожна річ – це єдність протилежностей.

Необхідність взаємодії, боротьби протилежностей Геракліт називав *«загальним логосом; Цей «логос» існує вічно»*, «все здійснюється за цим логосом». Це фактично була здогадка філософа про всезагальність протилежностей, про сутність самого джерела руху, котрий здійснюється через взаємодію протилежностей їх боротьбу.

Підсумовуючи вищевикладене, можна виділити у філософському вченні Геракліта три фундаментальні положення, котрі мають виняткове значення для філософії, для розкриття сутності діалектики та її розуміння:

1. Це судження про зміну, плинність усіх речей і явищ, їх взаємопереходи.

2. *Це теза про всезагальність внутрішніх протилежностей, котрі притаманні всім речам та явищам їх єдність і боротьбу.*

3. *Це уявлення про матеріальний першоелемент всього, що існує, - вогонь.*

Таким чином, визначальним, своєрідним в античній філософії було те, що **перші філософи** Стародавньої Греції були **матеріалістами**, вони бачили світ таким, яким він є, який розвивається природним шляхом сам собою, без втручання не лише людей, але й богів.

Демокрит (460-370 рр. до н. е.) – видатний матеріаліст античності, вершина давньогрецької науки, один з засновників атомістики, перший енциклопедичний розум серед греків.

У своїх творах Демокрит розглядав проблеми філософії, логіки, діалектики, математики, фізики, астрономії, техніки, військової справи, медицини, біології, педагогіки, філології, риторики, етики.

Демокрит разом з Левкіппом розробив античну **атомістичну теорію** побудови матерії. З погляду цієї теорії всі речі, котрі нас оточують, складаються з неподільних частинок матерії – атомів. Останні є вічними і незмінними. Самі вони рухаються завдяки тому, що є пустота, і відрізняються один від одного лише величиною, формою, порядком та положенням. **Всі тіла – це різноманітні поєднання атомів.** Рухаючись у різних напрямках, вони зєднуються, утворюють нові тіла, а коли розпадаються, то тіла гинуть. Так відбувається народження всієї багатоманітності речей і світів, котрі не створені богом, а існують самі по собі, за необхідністю. Атоми... носяться у Всесвіті, крутяться у вихорі, і таким чином, народжується все складне: вогонь, вода, повітря, земля».

У природі немає випадкових явищ – усе в ній перебуває у звязку і взаємодії. «Жодна річ не виникає безпричинно, все виникає на якій небудь основі і в силу необхідності».

Усе має свою **причину**. Це дійсно так. Але **не все відбувається з необхідністю, бо є і випадковість.** З погляду діалектики, причина співвідноситься не з необхідністю, а з наслідком. Необхідність же корелюється не з причинністю, а випадковістю.

Однак, відкинувши випадковість і звівши все до необхідності, Демокрит ототожнив причинність з необхідністю і довів свій детермінізм (причинну зумовленість явищ) до фаталізму – погляду на те, що хід подій наперед визначений, оскільки випадковостей не буває – все «передбачено». Демокрит не розкрив взаємозвязку необхідності і випадковості, їх діалектики.

Разом з тим слід відзначити, що ідеї Демокрита про атомну будову матерії, про нескінченність Всесвіту вічність руху, причинність, про їх об'єктивне існування, відіграли виняткову роль в подальшому розвитку і філософії, і природознавства.

Сократ (469-399 рр. до н.е.) – один з найбільш відомих філософів Стародавньої Греції, перший великий мислитель, котрий став родоначальником **об'єктивного** ідеалізму, автором так званого «сократичного методу».

Сократ мав численний гурт учнів, з якими проводив свої філософські бесіди. Частина з них була налаштована проти афінської рабовласницької демократії. Саме це вважали виною Сократа і сало приводом до його перслідування. Він був звинувачений у розбещенні юнацтва вільнодумством. За вироком суду філософа у травні 399 р. до н. е. стратили.

Сократ відмовився від дослідження природи, вважаючи це заняттям негідним і безбожним. Він був затятим противником матеріалістичних вчень своїх попередників. Природа, світ речей не повинні цікавити справжнього філософа. Предметом філософії може бути лише те, що доступне людині, тобто її душа, духовне начало. Звідси і відомий афоризм Сократа: «Пізнай самого себе». **Самопізнання є, таким чином, головним завданням філософії.**

Відмовившись від пізнання природи, Сократ зосереджувався на дослідженні етики, етичних проблем. Це здійснювалось у відриві від життя, практики, перетворювалось на самоціль, і мало релігійно-ідеалістичний характер. Вся його етика ґрунтувалась на вченні про світовий дух, світовий розум, Бога як верховного управителя світу.

Сократ добре володі логікою, вмінням знаходити суперечності у міркуваннях свого співрозмовника. Він відомий в історії філософії як автор методу, котрий названий на його честь – «сократичним».

«Метод Сократа» - це творча дискусія між ним і його учнями, мета якої – знаходити «істини» у бесідах, суперечках шляхом формулювання низки запитань, щоб поставити супротивника у безвихідне становище і, таким чином, довести його некомпетентність.

Сократу належить крилата фраза: **«Я знаю, що я нічого не знаю».** **На його думку, такий сумнів повинен стимулювати процес пізнання, самопізнання, поглиблення знань.**

Знання – це виявлення загального для багатьох речей шляхом індукції, наведення, переходу від пізнання окремих ознак речі до їх загального визначення. Індукція Сократа – це пошук «загального» не в об'єктах природи, а в поведінці людини, її різноманітних «добродесних» вчинках. З допомогою індуктивного методу пізнання філософ намагався визначити етичні поняття – такі, скажімо, як добро і зло, мужність, мудрість, справедливість, обман тощо. Сократ одним з перших філософів звернув увагу на значення понять у процесі пізнання, прийоми їх визначення і застосування, однак лише для етики.

Таким чином, філософське вчення Сократа було у своїй основі ідеалістичним. Його характерними рисами були: відмова від дослідження природи, віра у світовий дух, світовий розум, концентрація зусиль лише на самопізнанні, абсолютизація етичних проблем.

Продовжувачем філософського вчення Сократа був його учень Платон.

Платон (427-347 рр. до н. е.) – видатний представник античного ідеалізму в його найбільш розвиненій формі. Він належав до вищої рабовласницької знаті. Платон – засновник об'єктивно- ідеалістичного напрямку у філософії.

Сутність філософського вчення Платона можна відобразити в таких положеннях:

1. Існує два світи: світ ідей і світ речей. Світ ідей – дійсний, справжній, вічний, висхідний. Світ речей недійсний, залежний від світу ідей, він є хибним, недостовірним, несправжнім. Світ, в якому ми живемо, – нестабільний, змінний, перебуває у невпинному русі, тоді коли світ ідей – стабільний, постійний, вічний. Платон виходить, таким чином, з **роздвоєння світу**, підпорядкування «світу речей» «світові ідей».

2. Кожна річ (світу речей) має свою назву, свою **ідею**, котра існує самостійно, незалежно від самої речі. Речі виникають і зникають, а ідеї про речі залишаються завжди, вічно. Від ідей залежать усі предмети об'єктивної дійсності.

3. Кожна ідея про речі – це поняття про ці речі. Поняття, як і самі ідеї, вічні. Вони утворюються раніше, ніж сама річ. Поняття є передумовою речі, а не навпаки.

4. Кожна ідея – це сама сутність речі. Немає ідеї, отже, немає і ніякої сутності речі. Ідея речі і сутність речі – тотожні.

Таким чином, вчення Платона – це **об'єктивний ідеалізм**, оскільки світ речей, що чуттєво сприймається, саму матерію він розглядає як результат нематеріальних ідей, котрі передують речам та існують самі по собі, об'єктивно, незалежно від людини і її свідомості.

Безперечною заслугою Платона в історії філософії є його вчення про роль понять у процесі пізнання, які є вічними. Речі виникають і зникають, а поняття про них залишаються на завжди. Платон зясовує діалектику понять, виходячи з їх протиставлення, суперечності. Бо пізнати істину можна лише тоді, коли є протилежні думки, що щось існує, та одночасно, що це щось, - не існує. Однак, Платон, перебільшував, абсолютивував значення понять, визнавши за ними безпредметне, незалежне існування.

Ідеї Платона, його вчення, мали великий вплив на подальший розвиток ідеалістичної філософської думки.

Аристотель (384-322 рр. до н. е.). – найвидатніший античний філософ, енциклопедичний вчений, патріарх грецької і світової філософії, за висловлюванням Гегеля. «вчитель людства».

Аристотель створив **енциклопедичне філософське вчення**, котре охоплювало логіку, діалектику, теорію пізнання, психологію, фізику, зоологію, політику, політичну економію, педагогіку, риторику, етику, естетику, космологію, астрономію. Будучи учнем Платона, поставив під сумнів його ідеалістичну «теорію ідей», спробу пояснити існування «світу речей» завдяки існуванню «світу ідей».

Аристотель піддів платонівське вчення про ідеї глибокій, змістовній критиці. Йому належить крилата фраза: «Платон мені друг, однак істина дорожча». Філософ не погоджується з думкою Платона про те, що нібито ідеї утворюють особливий, надчуттєвий світ, котрому підпорядковується світ реальний. Аристотель був переконаний, що «ідеї» Платона не можуть існувати окремо від самих речей.

На протипагу Платону Аристотель визнавав об'єктивне існування матеріального світу. Матеріальний світ існує без втручання будь-яких вигаданих «ідей». Природа, на думку філософа, - це сукупність речей, що перебуває у вічному русі і змінах.

У Аристотеля ми знаходимо розуміння поняття матерії як філософської категорії, котра немає ніяких конкретних, чуттєво сприйнятих ознак і є результатом абстрактного мислення людини. «Матерія... чуттєво не сприймається, - стверджував Аристотель, - однак до визнання її існування ми приходимо на основі узагальнення наших спостережень».

Разом з тим, визнаючи матерію як «перший субстрат» речі, Аристотель відступає від істини, стверджуючи, що матерія сама по собі інертна, пасивна, невиразна. Вона активна лише тоді, коли є **форма**. Форма робить матерію тим, чим вона фактично є. Вона визначає матерію, бо є активним, рухливим, виразним началом. «Формою усіх форм» є світовий дух, бог. – стверджував Аристотель. У цьому проявляється його непослідовність. Тут він виступає як об'єктивний ідеаліст.

Великі заслуги має Аристотель в розвитку наук. Він є творцем формальної логіки – **науки про закони і форми правильного мислення**. Аристотель вперше чітко сформулював закон суперечності (основний закон мислення в логіці Аристотеля), закон виключеного третього і закон тотожності. Врахування вимог цих законів логіки мало забезпечити такі риси правильного мислення, як визначеність, послідовність і несуперечливість. Він детально дослідив основні форми мислення (поняття, судження, умовиводи); вперше визначив судження як форму думки, в якій що-небудь стверджується чи заперечується. Він створив вчення про силогізми (вид умовиводів) і їх правила. Логіка Аристотеля впродовж багатьох століть істотно впливала на розвиток науки й освіти Європи.

Аристотель один з перших розробив і застосував у пізнанні такі методи дослідження, як індукція і дедукція – рух думки від одиничного до загального (індукція) і від загального до одиничного (дедукція).

Одним з найбільш цінних надбань філософії Аристотеля є його вчення про різні види (форми) руху матерії. Він розрізняв шість таких форм: виникнення, знищення, перехід з одного стану в інший, збільшення, зменшення, переміщення.

Категорії в Аристотеля – рухливі, плинні, переходять одна в одну. Матерія і форма - протилежності, але вони **переходять одна в одну**. Думка про можливість руху понять, переходу одного стану в інший **є геніальною**.

Аристотель вважав філософію «мудрою наукою», тому що вона має справу

з найбільш загальними проблемами буття, а знання «загального» є необхідним для істинного пізнання, оскільки у загальному більше суттєвого, ніж в одиничному, окремому. «Той, хто знає загальне, - стверджував Аристотель, - знає більше того, хто знає одиничне».

Пізнати, зясувати загальне – непросто, бо воно неочевидне. Загальне – це таке, що не сприймається на рівні відчуттів. Загальне є продуктом мислення. Воно підгрунття філософського знання. Аристотель підкреслював, що «знанням найбільшою мірою володіє той, хто *знає загальне*. Мабуть, найважче для людини пізнати саме це, найбільш загальне, бо воно найдалі від чуттєвих сприймань».

Філософія дає знання про першоначала, першопричини буття. Ці знання, на думку Аристотеля, необхідно зарахувати до «мудрості». Бо мудрість є наука про визначальні причини і начала». Мудрими вважаються не ті, хто має досвід, а ті, що «знають причину». Аристотель пояснює, кого можна назвати мудрим і якої науки це стосується: «По перше, ми припускаємо, що мудрий, наскільки це моливо, знає все, хоча він і немає знання про кожний предмет окремо. По – друге, ми вважаємо мудрим того, хто здатний пізнати важке і нелегко осягнене для людини (сприйняття почуттями властиве усім, а тому це легко і нічого мудрого в цьому немає. По – третє, ми вважаємо, що більш мудрим у будь-якій науці є той, хто більш точний і більш здатний навчити виявлення причин».

Філософія досліджує те, що найбільш гідне пізнання – першоначала і першопричини, бо через них і на їх основі пізнається все інше...».

«Отже, з усього викладеного випливає, що імя мудрості необхідно зарахувати до однієї і тієї ж науки: це повинна бути наука, котра досліджує перші начала і причини». Такою наукою є філософія. «Філософія – найбільш цінна з наук, бо *спрямована на пізнання першопричин, сутнісного і вічного*».

Змістовними є погляди Аристотеля на соціальні проблеми; на державу, її походження та сутність. Держава, на думку філософа, є продуктом земного походження. Вона створюється задля досягнення загального блага.

У своїй праці «Політика» Аристотель, зясовуючи принципи державного устрою, виділяє правильні форми такого устрою і неправильні. До правильних він зараховує такі, що переслідують *загальне благо*. Це - *монархія* (влада одного, що переслідує загальне благо); *аристократія* (влада небагатьох, кращих представників, котрі здійснюють її в інтересах усіх громадян); *політія* (влада більшості, яку відбирають на основі певного цензу і яка переслідує загальні блага людей).

Неправильні форми державного устрою: *тиранія* (влада одного, який керується власною вигодою, своїми інтересами); *олігархія* (влада небагатьох заможних людей, певного клану, котрий переслідує тільки власну вигоду); *демократія* (влада більшості незаможних громадян, яка здійснюється в інтересах суто цієї більшості). Демократія – «влада черні». Аристотель був противником такої демократії. Найліпшою формою державного устрою він вва-

жав «*політію*». Аристотель виражав інтереси середніх прошарків рабовласницької знаті.

Філософ висловив дуже важливу думку про те, що в основі всіх великих суспільних потрясінь лежить *майнова нерівність людей*. Завдяки цьому одні люди в суспільстві щасливі, інші – нещасні, одні мають більше благ, «ніж це необхідно» - живуть в радості, насолоджуються, інші вдаються до грабіжництва від бідності. Аристотель розумів, що «коли в державі багато людей позбавлено політичних прав, коли у ній багато злидарів, тоді така держава неминуче буває переобтяженою вороже налаштованими елементами».

Такі основні ідеї античних філософів, котрі дають уявлення про змістовність і різноманітність їхніх вчень, розроблених понад 2500 років тому.

Враховуючи вищевикладене, можна визначити *основні риси* античної філософії.

1. Для античної філософії характерним є наявність різноманітних шкіл, течій, напрямків, ідеї яких стали джерелом виникнення майже всіх пізніших типів світогляду.
2. Антична філософія була, як правило, органічно пов'язана з науковими досягненнями того часу.
3. Для філософії стародавньої Греції визначальною є стихійна діалектика.
4. Помітною рисою античної філософії, є оригінальність філософських ідей, самостійність філософського мислення взагалі.
5. Це створення цілісної картини світу на основі уявлення про єдині начала буття (матеріальні та ідеальні).
6. Теоретичне ставлення до світу(замість образно-міфологічного світогляду).
7. Наївний матеріалізм (все загальне в речах, (субстанція) розглядається як певна конкретна речовинна структура.
8. Натурфілософія (не відокремлена від конкретно-емпіричного знання)
9. Відсутнє, в основному, свідоме протиставлення мислення і буття (вперше це питання поставив Парменід (VI - V ст. до н.е.). у зв'язку з розподілом буття на чуттєво даний світ, та на світ, що досягається розумом.